

Muižu kultūras vērtību aizsardzība Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā

Protection of the Cultural Heritage of Valmiera District Manor Houses in 1919 and 1920

Kristīne Zaļuma, Mg. sc. soc.

Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante,

Latvijas Nacionālās bibliotēkas Letonikas un Baltijas centra Pētniecības sektora
galvenā bibliogrāfe-pētniece

Mūkusalas iela 3, Rīga, LV-1423

E-pasts: kristine.zaluma@lnb.lv

Rakstā aplūkots muižu kultūras vērtību aizsardzības pasākumu komplekss Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā. To realizēja Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas valsts zemju pārziņi un Izglītības ministrijas deleģētie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki. Raksta mērķis ir atspoguļot, kāda nozīme ir bijusi muižu kultūras vērtību saglabāšanas pasākumiem Latvijas atbrīvotajos apgabalos īstenotās kultūrpolitikas kontekstā, raksturojot pilnvarnieku darbību un analizējot sadarbību ar citām valsts institūcijām. Rakstā kā avoti izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva un Latvijas Nacionālās bibliotēkas materiāli, kā arī periodiskie izdevumi.

Atslēgvārdi: kultūras mantojums, Vidzemes muižas, kultūras vērtību aizsardzība, Valmieras apriņķis, kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki.

The article addresses the complex of measures carried out in Valmiera district (1919–1920) by Latvian Temporary Government officials representing the Ministry of Agriculture and the Ministry of Education in order to protect the material culture objects considered to be of value as heritage objects. The current article is aimed at approaching the meaning of these heritage protection activities in the context of cultural policy implemented in the regions liberated during the Latvian Independence War, focusing on the activities of state officials and their cooperation with other government institutions. The materials of the Latvian National Archives (State Historical Archives) and the National Library of Latvia are used for this purpose, as well as information from periodicals of the relevant period.

Keywords: cultural heritage, manors of Vidzeme, protection of the cultural heritage, Valmiera district, commissioners – protectors of cultural values.

Muižu kultūras vērtību izpēte Latvijas vēsturē nekad nav izdalīta kā atsevišķa un nozīmīga vēstures avotu grupa, kas radusies un veidojusies dažādos laikmetos un paaudzēs. Tā ir līdz šim maz apzināta un pētīta joma, kam ir būtiska nozīme kultūras mantojuma kopējā telpā ne tikai Latvijas, bet arī Baltijas reģiona vēstures kontekstā. Mūsdienās ir būtiski aplūkot muižu ne tikai kā arhitektūras un mākslas pieminekli, bet arī kā sabiedrības garīgās dzīves organizācijas centru.

20. gs. sākumā Valmieras apriņķī, neskaitot pusmuižas un pastorātus, ietilpa 124 muižas.¹ Šajā laikā strauji mainījās Vidzemes muižās ierastā un allaž mierīgā ikdienas dzīve. Daudzās no tām īpašnieki ievērojamā apjomā bija uzkrājuši savam sabiedrības statusam, interesēm un nodarbēm atbilstošas kultūras vērtības, uzskatot, ka dažādu kolekciju veidošana un glabāšana lauku īpašumos ir visdrošākā izvēle.

Masveida Vidzemes muižu postīšana sākās 1905. gada revolūcijas notikumu ietekmē. Novembrī un decembrī² Vidzemes apriņķos tagadējā Latvijas teritorijā pilnībā vai daļēji tika nopostītas vairāk nekā 70 muižas, no kurām trīs, tātad salīdzinoši pavisam nedaudz, atradās Valmieras apriņķī – Lielstraupes muiža (*Gross-Roop*), Valtenberģu (Mazsalacas) muiža (*Schloss-Salishof*) un Vecmuiža (*Sussikas*). Dažas nopostītās muižu ēkas to īpašnieki drīzumā atjaunoja, taču lielākā daļa uzkrāto kultūras vērtību bija gājušas bojā. Nedrošo apstākļu dēļ daudzi muižu īpašnieki pēc muižu dedzināšanām no Latvijas aizbrauca, iespēju robežās sev līdzī aizvedot arī vērtīgāko kustamo mantu. Daudz Vidzemes muižu cieta arī Pirmā pasaules kara gados (1914–1918), Neatkarības kara (1918–1920) un Latvijas agrārās reformas (1920–1937) laikā, nebūtībai nolemjot daudzas vērtīgas muižās uzkrātās grāmatu, gleznu, dabas priekšmetu un citas kolekcijas.

1919. gada vasaras beigās Latvijas atbrīvotajos apgabalos – Cēsu, Valkas un Valmieras apriņķī – sāka darboties pirmie Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas ieceltie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki. Saskaņā ar īpaši izstrādātu instrukciju pilnvarnieki organizēja privātpersonu, muižu, dažādu iestāžu un organizāciju pamesto un iznīcībai pakļauto kultūras vērtību pārņemšanu valsts īpašumā, apsekojot to uzglabāšanas apstākļus un iespēju robežās nodrošinot aizsardzību. Neņemot vērā visu piedzīvoto, Valmieras apriņķa muižās joprojām bija saglabājušās dažādas vērtības – bibliotēkas, mūzikas instrumenti, mākslas darbi u. c. priekšmeti, pat liela apjoma kolekcijas. Vairumā gadījumu tām bija bezīpašnieka mantas statuss.

Uzreiz pēc Latvijas valsts proklamēšanas nebija iespējams praktiski nodrošināt kultūras vērtību aizsardzību. Tāpēc nacionālā mērogā īstenoto kultūras mantojuma aizsardzības pasākumu hronoloģiskā robeža ir 1919. gads, kad Latvijas valsts iestādes veica pirmos sistemātiskos kultūras mantojuma aizsardzības un apzināšanas darbus, līdz “Likuma par pieminekļu aizsardzību” pieņemšanai Saeimā un Pieminekļu valdes nodibināšanai 1923. gadā. Kultūras mantojuma aizsardzības pirmsākumus pēc Latvijas valsts proklamēšanas savos pētījumos aplūkojuši mākslas vēsturnieks Rihards Pētersons, vēsturnieki Gints Zelmenis, Rasa Pārpuce un Mārtiņš Mintauris.³

Raksta tematikas kontekstā Latvijas historiogrāfijā par šo laika posmu dominē sociālās, politiskās un militārās vēstures tēmas, praktiski neskarot jautājumus, kas saistīti ar muižās gadsimtiem un gadu desmitiem uzkrāto kultūras vērtību aizsardzību. Tas ir likumsakarīgi, jo šī hronoloģiskā perioda vēstures izpētē muižas un viss ar tām saistītais prioritāšu rindā varētu būt vienas no pēdējām. Savukārt mākslas un kultūras vēstures pētījumos muižas parasti aplūkotas kā arhitektūras vai mākslas

pieminekļi, salīdzinoši mazāk uzmanības pievēršot kādreiz muižās uzkrātajām kultūrvēsturisko vērtību kolekcijām un to likteņiem. Iespējams, tas saistīts ar to, ka dažādās muižās uzkrātās un glabātās kolekcijas galvenokārt bija kustamās kultūras vērtības – salīdzinoši viegli pārvietojamas, kara apstākļos neaizsargātas un viegli iznīcināmas kā atriebības vai cita veida objekts. Līdz ar to pētnieku vidū ir dominējis pieņēmums, ka šo vērtību likteņa dokumentēšana un izpēte ir problemātiska.

Temata kontekstā svarīgi aplūkot jau vairākkārt pieminētā jēdziena “kultūras vērtības” (tālaika terminoloģijā arī “kultūrelas vērtības”) saturu. Mūsdienās tradicionāli par kultūras vērtībām joprojām uzskata⁴ vēsturiskas vai arhitektoniski nozīmīgas celtnes, mākslas darbus, muzeju krājumus, arhīvus, bibliotēkas, arheoloģiskus priekšmetus un to kolekcijas, mēbeles, juvelierizstrādājumus, etnogrāfiskus priekšmetus u. tml. – tas, aplūkojot 20. gs. pirmajā pusē publicētos un nepublicētos avotus, nav nekas jauns. Mūsdienās vienīgi arvien aktuālāks ir jautājums: kam tad piešķirams vērtīgums un nozīmīgums, lai to uzkrātu un saglabātu.

Lai organizētu kultūras vērtību aizsardzību, dažādos laikos un apstākļos vienmēr bijusi nepieciešama vienota izpratne par vērtīgiem vai mazāk vērtīgiem objektiem. 1917. gada beigās, kad Vidzemē vairākkārt mainījās politiskie režīmi, vērojama vienotas izpratnes veidošana, speciāli organizējot un koordinējot kultūras vērtību aizsardzības pasākumus. Veicot muižu konfiskāciju jeb atsavināšanu, tika noteikta kultūras vērtību uzskaites un uzglabāšanas kārtība, lai nepieļautu muižu inventāra izlaupišanu vai patvaļīgu sadalīšanu. Vidzemes Zemes padomes Arhīva nodaļas vadītājs Antons Birkerts (1876–1971) skrupulozi norādīja saudzējamo un uzglabājamo muižu kultūras vērtību tipoloģiju un kārtību, kā tās pārņemamas vai atsavināmas.

Par muižās atrodamiem, saudzējamiem un uzglabājamiem vēstures pieminekļiem un materiāliem noteica 15 objektu grupas:

- 1) dzīvojamā ēka jeb pils,
- 2) mēbeles, kas vērtīgas stila ziņā,
- 3) trauki, vāzes, sudrablietas u. c.,
- 4) bibliotēka,
- 5) atsevišķas grāmatas, laikraksti, kalendāri, žurnāli u. c.,
- 6) dokumenti: līgumi, rēķini, kontrakti u. c.,
- 7) vēstules, memoāri, dienasgrāmatas, piezīmes, manuskripti,
- 8) senas kartes, plāni, zīmējumi,
- 9) fotogrāfijas, litogrāfijas, gravīras, fotogrāfiju albumi,
- 10) arheoloģiski pieminekļi,
- 11) rokdarbi: adījumi, izgriezumi, izšuvumi,
- 12) tēlniecības darbi,
- 13) mūzikas instrumenti,
- 14) kolekcijas: augu, kukaiņu, minerālu u. c.,
- 15) cilvēku un dzīvnieku skeleti, galvaskausi, izbāzti dzīvnieki.

Savukārt, pārņemot minētos vēstures un kultūras pieminekļus vai materiālus par tiem, jāievēro šādi noteikumi: jāatzīmē muižas īpašnieka vārds un uzvārds; muiža, kurai tie piederējuši vai no kurienes tie ņemti; katram priekšmetam piešķirams numurs, kas līdz ar priekšmetu nosaukumiem jāieraksta īpašos sarakstos; viss konfiscētais nododams glabāšanai, informējot Apriņķa zemes padomi; par visiem procesiem jāsniedz ziņas Vidzemes Zemes padomes Arhīva nodaļai. Antons Birkerts īpaši atzīmējis, ka “*no grāmatām un rakstītām lietām nedrīkst pamest it neko, lai arī daža grāmata vai raksta galiņš izliktos samērā niecīgs. Dažkārt ārēji niecīgai grāmatai vai papīrim ir tomēr liela nozīme. Bez tam nav jāizmirst, ka konfiscējamo muižu ir vairāk simtu. Ne katrā no viņām atradīsies lieli materiālu krājumi, bet par visām kopā tās var mums dot bagātīgu bibliotēku un muzeju ar lielu vēsturisku*

un kulturelu nozīmi”.⁵ Iespējamo atsavināmo lietu uzskaitījums un rūpīgi noteiktā to pārņemšanas kārtība liecina, ka Antonam Birkertam bijušas aprbrīnojami plašas zināšanas par vērtībām Vidzemes muižās. Iespējams, ka tas saistīts ar mājskolotāja gaitās uzkrāto informāciju, ko viņš ieguva no 1898. gada rudens līdz 1904. gada pavasarim,⁶ darbojoties Vidzemes (Igaunijas daļā), Krievijas, Ukrainas un Tālo Austrumu muižās.

1919. gada vasaras beigās valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki instrukcijās saņēma kultūras vērtību dalījumu: “bibliotēkas, arhīvi, dažādas kolekcijas, mūzikas instrumenti, gleznas, skulptūras u. c., mākslas darbi, mēbeles ar mākslas vērtību utt.”.⁷ Vadoties pēc šī dalījuma, pilnvarnieki apsekoja lielu daļu Vidzemes apriņķu muižu, galvenokārt tās, ko bija pārņēmuši Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas valsts zemju inspektori. Būtiski, ka minētās objektu grupas tomēr lielā mērā atspoguļo Antona Birkerta jau 1917. gada nogalē sagatavoto muižu kultūras vērtību tipoloģiju. Instrukcijā norādītās kategorijas un to izpratne uzskatāma par raksta tematikas jēdziena “kultūras vērtības” saturu.

No 1918. gada decembra vidus Valmieras apriņķis nonāca lielinieku varas ietekmē. 1919. gada martā Valmieras apriņķa Izglītības nodaļas vadītājs Vilis Pauge savā rīkojumā visām Valmieras apriņķa pagastu Izpildu komitejām uzdeva pagastos aizbēgušo muižnieku muižās atrastās un konfiscētās kultūras vērtības, kā arī citas lietas, kas varētu noderēt apriņķa vispārīgās bibliotēkas, arhīva un muzeja vajadzībām, ievest Valmierā un nodot Izglītības nodaļas Ārpusskolas apakšnodaļai.⁸ Valmieras apriņķa Izglītības nodaļa Valmierā Pilsētas (Vecpuišu) parka paviljona telpās 10. martā atvēra bibliotēku ar lasītavu,⁹ kuras krājumu plānoja papildināt ar apriņķa muižu grāmatu kolekcijām.

Aprīlī plānveidīgi un lielā apjomā no 15 Valmieras apriņķa muižām izveda kultūras vērtības,¹⁰ kas tika novietotas minētā paviljona ēkas plašajās telpās, kuras bija noteiktas par pilsētas un apriņķa kultūras un mākslas vērtību krātuvi. Lai gan paviljona ēka nebija ugunsdroša krātuves ierīkošanai un tās tuvumā atradās citas koka dzīvojamās ēkas, vairāk piemērotu telpu trūkuma dēļ to kā krātuvi izmantoja arī vēlāk, līdz pat tās slēgšanai.¹¹

Jau maijā “sākās dunoņa, kas nemitējās arī dienā. Rīga jau bija kritusi, un sarkanie Valmieras dižvīri skraidīja pa pilsētu kā sakaitinātas lapsenes un dzēla, kur vien varēja. [...] Tās pašas dienas vakarā pilsētā ienāca igauņu patruļa, bet pāris dienu vēlāk latviešu komandantūra ar kapt. Bankinu¹² priekšgalā. Bāleliņi pa šo laiku bija paspējuši visiem vagoniem uzkrāstot “Eesti vabariği” un aizvest vezumiem linu no Valmieras noliktavām. [...] Pēc dažām nedēļām Ernests¹³ [...] kļuva par Bankina adjutantu. Valmiera atkal atdzīvojās”.¹⁴

Īsā laikā igauņu karaspēks paspēja paveikt ievērojamus postījumus Valmieras apriņķa muižās. Par to liecina Izglītības ministrijas kultūras vērtību lietu ģenerālpilnvarnieka dokumentācijas lietas Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva materiālos 1919. un 1920. gadā. Piemēram, Virķēnu muižā (*Wirken*) igauņu kareivji iznīcināja aptuveni 20 vērtīgas gleznas, no kurām dažas bija īpaši vērtīgi holandiešu mākslinieku darbi. Gleznas sadurstīja, sagrieza un audeklu izgriezums izlietoja praktiskām vajadzībām; Ozolu muižā (*Lappier*) sadauzīja un drupu kaudzē pārvērta izcilu slavenu Itālijas meistaru marmora skulptūru kolekciju. Pie tam no dažām muižām pilnībā visas kultūras vērtības izvestas uz Igauniju.¹⁵

Pēc Latvijas armijas militārās pārvaldes iestāžu pārstāvju darbībām drīzumā Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas agrārkomisija sešos Valmieras

apriņķa rajonos (Valmieras, Straupes, Matīšu, Limbažu, Rujenes, Pāles rajonā) pārņēma 105 muižas un 30 pusmuižas, pie viena uzņemoties atbildību arī par tur esošajām kultūras vērtībām. Iepazīstoties ar apstākļiem uz vietas, izrādījās, ka tā saucamie muižu pārvaldnieki vai nu intelīģences trūkuma, vai arī nevaļas dēļ nepievērsa ne mazāko uzmanību muižās esošajām kultūras vērtībām.¹⁶

Sākotnēji galvenie muižu kultūras vērtību aizsardzības pienākumi bija jāuzņemas apriņķu komandantūrām. 1919. gada 24. jūlijā Valmieras apriņķa komandantūra saņēma pavēli, kas noteica visiem rajonu komandantiem savākt un nosūtīt uz Valmieru visās muižās un pagasta valdēs atstātās grāmatas, bildes un kolekcijas.¹⁷ Domājams, ka īsu laiku situāciju par kultūras vērtībām muižās Valmieras apriņķa komandanta Kārļa Bankina uzdevumā apzināja viņa adjutants Ernests Brastiņš.

Augustā Vidzemes apriņķos sāka darboties kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki, kas bija pakļauti Izglītības ministrijas Valkas, Cēsu un Valmieras apriņķa ģenerālpilnvarniekam Jānim Straubergam (1886–1952), kurš savukārt pildīja tikko dibinātās Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas rīkojumus, to vadīja viņa jaunākais brālis Kārlis Straubergs (1890–1962).¹⁸ Pārskatā par stāvokli Valmieras apriņķī augusta otrajā pusē J. Straubergs norāda, ka krātuvē Valmieras parkā glabājas no muižām lielinieku savestās grāmatas, gleznas un citas kolekcijas. Tur atradās krātuve ar aptuveni 25 000 grāmatu. No tām lielākā daļa bija vācu, arī franču, angļu un krievu valodā. Grāmatu latviešu valodā bija ļoti maz. Visvairāk bija vācu žurnāli, beletristika, ievērojams skaits (ap 2000) grāmatu par Baltiju, starp kurām bija virkne vērtīgu izdevumu, daļa pat rokkrakstos. Tajās pašās telpās bija izvietota iespaidīgā Lizdēnu muižas (*Lisden*) putnu kolekcija, kurā bija ap 4000 izbāztu putnu. No citām

kolekcijām turpat atradās tauriņu, ragu kolekcija, vairākas ģeoloģisko priekšmetu kolekcijas un gleznu krājums (ap 100 gab.).¹⁹

No 15. augusta Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas vadība Cēsu apriņķa pilnvarnieka pienākumus uzdeva pildīt A. Štālam,²⁰ Valmieras apriņķa – māksliniekam Brastiņam, Smiltenes rajona – profesora Šmita²¹ kundzei.²² Pilnvarnieku galvenais uzdevums bija kultūras vērtību apzināšana un saglabāšana, iespēju robežās tās pārvietojot citur vai evakuējot uz Rīgu. Katrs pilnvarnieks saņēma instrukciju par kultūras vērtību apzināšanas, uzskaites un rekvizēšanas kārtību, kas paredzēja milzīgu paveicamā darba apjomu. Pilnvarnieka pienākumos ietilpa:

- 1) sagatavot un iesūtīt pārskatus par līdzšinējo darbību Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas vadītājam;
- 2) pieprasīt no iestādēm, lai visi grāmatu krājumi, izņemot rokasgrāmatas, kuras šim iestādēm nepieciešamas, tiktu nodoti Valsts krātuvē, bet par grāmatām, kas tiek atstātas iestādēs, sastādāmi sīki saraksti;
- 3) pārņemt aizsardzībā krājumus, kas atradās laukos. Ja uz laukiem par krājumu rakstiski uzņēmās atbildību noteikta amatpersona, to varēja atstāt uz vietas;
- 4) organizēt visu tiešā frontes rajonā esošo kultūras vērtību evakuāciju uz Rīgu.²³

Par pirmo Valmieras apriņķa pilnvarnieku kultūras vērtību aizsardzības lietās parasti uzskata gleznotāju Ernestu Brastiņu, taču faktiski šajā amatā Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļas vadītājs Kārlis Straubergs apstiprināja viņa brāli tēlnieku Arvidu (arī Arvedu) Brastiņu (1893–1984). Ernests dienas lielāko daļu pavadīja komandantūrā, bet Arvids jeb, kā draugi viņu dēvēja, Mazais Brastiņš, bija iegrimis lielinieku rekvizēto un pamesto apkārtnes

muižu bibliotēku un gleznu reģistrēšanā un kartošānā²⁴.

Valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka pienākumus Arveds Brastiņš pildīja no 1919. gada augusta līdz novembrim.²⁵ Lai arī viņš bija pilnvarnieks tikai divus mēnešus, laiku viņš pavadīja intensīvā darbā. Diemžēl ar kultūras vērtību aizsardzību saistīto pienākumu izpildi ietekmēja nesaskaņas dažādos līmeņos – gan ar krātuves pārziņi turpat Valmierā, gan ar Zemkopības ministrijas pārstāvjiem pārņemtajās Valmieras apriņķa muižās.

Kolekciju glabāšanai, sistematizācijai un uzraudzībai vēl papildus bija pieņemts Valmieras Valsts krātuves pārziņis Otvarts Lapsa (arī Eduards (Otvarts vai Otvars) Aleksandrs Vilhelms Lapsa, 1878–1960). 1919. gada 12. septembrī Arvids Brastiņš raksta Otvartam Lapsam: *“Lūdzu nelaist svešas personas bez manas atļaujas meklēties pa grāmatām un citiem priekšmetiem, kas atrodas Valsts krātuvē. Interesentus attiecīgos jautājumos sūtīt pie manis.”*²⁶ Atklājās, ka Lapsas rīcības dēļ pazuduši lielinieku sastādītie konfiscēto mantu saraksti,²⁷ bet vēl vēlāk nāca gaismā ievērojami pārkāpumi. Viņš no Valsts glabātuves bija izzādzis vairāk nekā 500 sējumu vērtīgāko grāmatu, bet gleznas izgriezis no rāmjiem. Zaudējums nebija mazāks par 40 000 rbļ. Lapsas dzīvokli pilsētas nomalē atrada apjomīgu grāmatu krājumu, ko vēlāk izvietoja divos skapjos Valmieras pilsētas valdē. Otvarts Lapsa apgalvoja, ka pārkāpumu izdarījis, politisku apstākļu spiests, jo bija pārliecināts, ka vācieši katrā ziņā ienāks Valmierā. Tad tiem varētu piedāvāt šo vērtību “noglobāšanu pie sevis” un tā izpelnīties “žēlastību”. Kā vēl vienu iemeslu savai rīcībai Lapsa norādīja telpu neatbilstību kultūras vērtību glabāšanai – tās nekurināja, un straujās gaisa maiņas bojāja grāmatas un gleznas. Tomēr šie argumenti Otvartam Lapsam nepalīdzēja attaisnoties, un viņu notiesāja ar deviņu mēnešu cietumsodu.²⁸

Muižu kultūras vērtību aizsardzību ietekmēja arī Izglītības ministrijas un Zemkopības ministrijas nesaskaņas. 1919. gada 19. septembrī Arvids Brastiņš Valmieras apriņķa agrārkomisijai lūdza no muižām, kuras atrodas tās pārziņā un kurās ir nepieciešami apsargātas kultūras vērtības, nodot tās Valmieras Valsts krātuvē, jo pārziņi uz vietām bieži nezina dažādu priekšmeta vērtību un tādēļ to apsardzībai nepievērš nekādu uzmanību. Savukārt 27. septembrī Valmieras apriņķa valsts zemju inspektors no Zemkopības ministrijas Zemju departamenta Rīgā saņēma rīkojumu, ka privātmuižu īpašnieku mākslas un kultūras vērtības nav nododamas Izglītības ministrijai, bet gan pienācīgi uzglabājamās un apsargājamās.²⁹

1919. gada novembra sākumā Arvids Brastiņš Izglītības ministrijas Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļai sniedza pārskatu par darbību, kurā aprakstīja stāvokli, kādā atradās kultūras vērtības apmeklētajās Valmieras apriņķa muižās. Piemēram, Dikļu muiža (*Dickeln*) *“izpostīta no igauņu kara spēka, lai gan man bija zināms, ka lielinieku laikā tur atradās diezgan daudz vērtīgas grāmatas, senlaiku ieroči, gleznas un skulptūras”*; Burtnieku muižā (*Burtneck*) viņš reģistrējis *“416 grāmatas, 21 gleznu, 5 skulptūras, senu šķirstu un pulksteni, bez tam tur atrodas dažas mākslinieciski vērtīgas mēbeles. Zem galvenām pils durvīm, pēc nostāstiem, atradās lielāks ieroču krājums, kuru īpašnieks neesot laidis izrakt”*; Kokmuižā (*Kokenhof*) *“bijuši lielāki krājumi gan kulturelas vērtības, gan mākslas. Nekā neatradu, izņemot dažas izlauzītas mēbeles, lai gan izvests nekad nekas neesot un izpostīts arī nē”*.³⁰

1919. gada 20. septembrī Valmieras apriņķa kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amatā apstiprināja valmierieti Alfredu Volfu, kurš bija beidzis pilsētas skolu, bet minētā gada oktobrī mobilizācijas komisijā atzīts par dienestam nederīgu.³¹ Lai arī septembrī Valmieras krātuves telpas nebija apkurināmas un aukstā laikā tajās strādāt,

pat ilgāku laiku uzturēties nebija iespējams,³² stājoties amatā, pilnvarnieks saņēma Izglītības ministrijas ģenerālpilnvarnieka Artura Štāla izdotu dokumentu, kas apliecināja, ka “*Alfreds Volfs ir pilnvarots rūpēties par bibliotēku, arhīvu, mūzikas instrumentu, dažādu kolekciju un citu kultūrelu vērtību aizsardzību un kopošanu Valmierā un apriņķi. Gadījumā, ja minētās vērtības būtu apdraudētas, A. Volfam ir tiesības tās pārvietot. Pie minēto darbu izvešanas visas attiecīgās iestādes tiek lūgtas būt izpalīdzīgas*”.³³ Zināms, ka šajā laikā Valmieras Valsts krātuvē starp gandrīz 22 000 sējumu atradās Mazstraupes muižas (*Klein-Roop*) apmēram 2000 vecu grāmatu krājums franču, poļu un angļu valodā.³⁴

Sarežģīto darbības apstākļu dēļ kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku darbība 1919. un 1920. gadā bija balstīta uz Izglītības ministrijas amatpersonu izstrādātām instrukcijām un noteikumiem.³⁵ Paralēli Izglītības ministrijas un Zemkopības ministrijas pasākumiem 1919. gada 25. novembrī Latvijas armijas virspavēlnieka štāba operatīvās daļas cirkulārs aicināja katru kareivi raudzīties, lai pamestajās muižās, kur atrodamas kultūras vērtības, tās tiktu saudzētas. Par katru vērtību atrašanās vietu bija jāziņo un jārūpējas, lai kultūras vērtības nenonāktu nevēlamās rokās, netiktu sabojātas un iznīcinātas.³⁶

Alfreda Volfa galvenais uzdevums bija organizēt visdažādāko kultūras vērtību kolekciju pārvešanu no apriņķa muižām uz Rīgu. 1919. gada decembrī viņš saņēma rīkojumu tūlīt pēc jaunā gada sākt sistematisku kolekciju un grāmatu izsūtīšanu uz Rīgu.³⁷ Tomēr janvārī vagonu trūkuma dēļ plānotā kolekciju pārsūtīšana kavējās, tāpēc viņš cerēja atlikušās kolekcijas un grāmatas izsūtīt februārī. Šajā laikā ģenerālpilnvarnieka Štāla uzdevumā Alfreds Volfs pārņēma arī Smiltenes krātuvē glabātās muižu kultūras vērtības.³⁸ Balstoties uz pilnvarnieka sniegto informāciju, no Valmieras apriņķa muižām tika pārņemti

29 mūzikas instrumenti – pianīni, flīģeļi un harmonijas, no tiem četri nodoti pagastu skolu vajadzībām, bet divi atzīti par bojātiem.³⁹

Rīkojumi un pavēles no Izglītības ministrijas bija jāpilda ātri un precīzi, jo kultūras vērtību aizsardzības, pārņemšanas un glabāšanas jautājumi Valmieras apriņķi bija ļoti apgrūtināti, īpaši traucēja Zemkopības ministrijas pārstāvju daudzie iebildumi un nevēlēšanās sadarboties.⁴⁰ 1920. gada februārī Alfreds Volfs lūdza Valmieras apriņķa valsts zemju inspektoram paziņot, vai Valmieras apriņķi ir valsts pārziņāšanā pārņemtas muižas, no kurām 1919. gadā igauņu karaspēks aizvedis un izpostījis šo muižu īpašnieku grāmatas, gleznas, skulptūras un citas kultūras vērtības, kā arī mūzikas instrumentus. Par nodarītiem zaudējumiem isā laikā būtu jāsniedz pēc iespējas sīkākas ziņas.⁴¹ Vēlāk pilnvarnieks ziņoja, ka vietējam valsts zemju inspektoram, kura pārziņā bija visas Valmieras apriņķa privātmuižas, neesot nekādu ziņu par igauņu karaspēka izvazātām un sabojātām kultūras vērtībām, tāpēc vajadzīgās ziņas Volfs var iegūt, apbraukājot visas muižas personīgi.⁴²

Reizē ar muižu bezīpašnieka kustamās mantas pārņemšanu notika arī tās atdošana atpakaļ bijušajiem īpašniekiem, kas lielākajā daļā gadījumu savus īpašumus lielā steigā bija pametuši jau kara laikā. Īpašnieks savas tiesības varēja pieteikt līdz 1919. gada 1. augustam,⁴³ un, ja termiņš netika ievērots, mantas to īpašniekam netika atdotas, bet pārgāja valsts īpašumā.⁴⁴ Tomēr ikdienā dažādām ministrijām pakļautie pārstāvji uz vietām šo jautājumu risināja pēc savas izpratnes. Piemēram, 1920. gada 10. martā Valmieras apriņķa valsts zemju inspektors izdeva Puikules muižas (*Puikeln*) īpašnieka Vilhelma Reinholda fon Klotā (*von Klot*, 1887–1960) pilnvarniekam (arī kādam baronam) atļauju saņemt dažas no muižas mēbelēm un arī grāmatas, piebilstot,

ka muiža atrodas valsts pārziņā.⁴⁵ Alfreds Volfs Izglītības ministrijas ģenerālpilnvarniekam Arturam Štālam 25. martā ziņoja, ka Valmieras apriņķa Valsts zemju inspekcija atrod par iespējamu izdot viņas pārziņā esošo muižu īpašniekiem un viņu pilnvarotajiem “*vēl atlikušās kultūras mantas*”, lai gan saskaņā ar Zemkopības ministrijas rīkojumu muižās atstātās kultūras vērtības nedrīkst atdot īpašniekam.⁴⁶ Muižu pārvaldnieki, saņemot valsts zemju inspektora rīkojumu, bija spiesti reģistrētās mantas atdot to īpašniekiem. Personīgās sarunās inspektors izteicās, ka viņš neatrodot par iespējamu neatdot to, kas katram piederot.⁴⁷

Par situāciju Valmieras apriņķa muižās kopumā liecina Līdzēnu muižas piemērs, ko aprakstījis pilnvarnieks Alfreds Volfs, apmeklējot to 1920. gada martā. Līdzēnu muižā bija palikušas grāmatas, bildes un kolekcijas. Ap 500 grāmatu bija izsvaidītas un izmētātas netirā un mitrā šķūnī, bet lielākā daļa jau pilnīgi sabojātas. Neaizslēgtos, katram klēts apmeklētājam pieejamos skapjos atradās vērtīgas tauriņu, kukaiņu, kā arī dažādu dzīvnieku galvaskausu kolekcijas, kas mitrumā strauji bojājās. Muižas kungu mājā atradās četri lieli uzlauzti skapji, kuros glabājušās “putnu ādas”, kas jau bija pilnīgi sabojātas un iznīcinātas. Šo iemeslu dēļ uz vietas organizēt pamesto vērtību aizsardzību nebija iespējams, tāpēc Volfs vērsies pie Valmieras valsts zemju pārziņa, lai saņemtu atļauju vēl glābjamās mantas pārvietot uz Valmieras Valsts krātuvi. Tomēr valsts zemju pārzinis norādīja uz Zemkopības ministrijas rīkojumu un atļauju nedeļa, piezīmēdams, ka Izglītības ministrijas rokās nonākušās mantas tāpat uzskatāmas par zudušām.⁴⁸

Maijā no Valmieras Valsts krātuves visas kultūras vērtības bija pārvietotas uz Rīgu, un to kā glābtuvi likvidēja. Visus krājumus pārņēma Izglītības ministrija un uzglabāja speciāli ierīkotā krātuvē.⁴⁹ Īsā laikā Valmieras apriņķa pilnvarnieki – Arvīds

Brastiņš, bet pēc viņa Alfreds Volfs – kultūras vērtību aizsardzības jautājumos un sarežģītajos politiskās un ikdienas dzīves apstākļos bija paveikuši ievērojamu darbu. Līdz ar Latvijas Pagaidu valdības pilnvaru beigām un Latvijas Republikas Satversmes sapulces sasaukšanu 1920. gada maijā sākās jauns posms arī kultūras vērtību aizsardzības jomā, jo šajā laikā valsts kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieka amatu likvidēja.

Secinājumi

1919. un 1920. gadā Valmieras apriņķī izveidojās sarežģīta situācija – muižās pēc lieliniekiem saimniekoja igauņi, tad Latvijas armijas militārās pārvaldes iestāžu pārstāvji, Latvijas Pagaidu valdības Zemkopības ministrijas valsts zemju pārziņi, bet pēc tam Izglītības ministrijai pakļautie kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieki. Attieksmi pret muižu kultūras vērtībām noteica šo pārstāvju ideoloģiskie un sociālpolitiskie mērķi. Tomēr lielai daļai sabiedrības muižu kultūras vērtību aizsardzība bija maznozīmīga, kas arī saprotams, jo darba kārtībā bija citas, dzīves nodrošināšanai svarīgākas problēmas. Visu to pastiprināja priekšstats par muižu kā senu ienaidnieku un iespēja beidzot atjaunot vēsturisko taisnīgumu vai gluži vienkārši – atriebties par agrāk nodarītajām pārestībām. Par ideoloģijas ietekmētiem uzskatāmi arī kultūras vērtību aizsardzības pilnvarnieku ziņojumi, kuros vienas un tās pašas kultūras vērtības te pazudušas lielinieku varas laikā, bet drīz jau atzīmētas kā cietušas no igauņu kara spēka vandalisma.

Kultūras vērtību aizsardzības pasākumi Valmieras apriņķa muižās vērojami jau 1917. gada beigās. 1919. gada augustā ar lielu sparū sāka darbu Izglītības ministrijas pakļautībā izveidotais pilnvarnieku institūts, kas darbojās aptuveni gadu un

paglāba no pilnīgas iznīcības daudzas muižu bibliotēkas, arhīvus, dažāda veida kolekcijas un mūzikas instrumentus. 1920. gada otrajā pusē lielāko daļu bez īpašniekiem palikušo Valmieras apriņķa muižu kultūras vērtību pārvietoja uz pastāvīgām krātuvēm muzejos, arhīvos un bibliotēkās Rīgā, bet Valmieras Valsts krātuvi likvidēja. Tomēr par kultūras vērtību aizsardzību var runāt tikai agrārkomisijas pārņemto un apzināto 105 Valmieras apriņķa muižu kontekstā, jo pārējās, kas nonāca ministriju pārstāvju

redzeslokā, nebija iespējams aizsargāt vai citādi ietekmēt kolekciju likteni.

Muižu kultūras vērtību aizsardzības pasākumi Valmieras apriņķī 1919. un 1920. gadā vērtējami kā dinamiski, kas liecina par zināmu valsts iestāžu ieinteresētību. Izglītības ministrijas deleģēto pilnvarnieku paveiktajam darbam bija praktiska nozīme, tas mudināja ar kultūrpolitiku saistītos Latvijas valsts institūciju kultūras mantojuma aizsardzības jautājumus izskatīt jaunā un neierastā pakāpē.

ATSAUCES UN SKAIDROJUMI

- ¹ Wegekarte des Wolmarschen Kreises mit den Kirchspiels- und Gutsgrenzen. Riga 1908, 1 Kt. nebst Namensverzeichnis der Güter, Pastorate und der zugehörigen Gemeindeverwaltungen.
- ² ASTAF VON TRANSEHE-ROSENECK. Die Lettische Revolution. Bd. 2: Die Sozialdemokratie. Die Katastrophe. Berlin 1907, S. 391–393; Oficiāls saraksts par Vidzemes muižām, kuras revolucionāri līdz 1. janvārim 1906. gadā izpostījuši. In: Zemkopis 1906, Nr. 2, 34. lpp.
- ³ MĀRTIŅŠ MINTAURS. Arhitektūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā pēc Pirmā pasaules kara (1919–1923). In: Latvijas Kara muzeja gadagrāmata: XV. Rīga 2014, 240.–251. lpp.; GINTS ZELMENIS. Latvijas Republikas kultūras politika 1918.–1934. g. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2012; MĀRTIŅŠ MINTAURS Arhitektūras pieminekļu saglabāšana Latvijā, 19. gadsimta otrā puse – 1940. gads. Promocijas darbs. Latvijas Universitāte. Rīga 2008; RASA PĀRPUCE. Latvijas Valsts politika attiecībā pret kultūras vērtībām 20. gs. 20. un 30. gados. In: Jaunas idejas un pieejas vēstures izpētē II: Latvijas vēstures studentu Otrās konferences raksti. Daugavpils 2007, 83.–98. lpp.; GINTS ZELMENIS. Kultūras dzīves pārraudzība Latvijā 1918.–1934. gadā. In: Latvijas Vēsture 2005, Nr. 3, 13.–24. lpp.; 2007, Nr. 2, 29.–41. lpp.; RIHARDS PĒTERSONS. Kultūras mantojuma aizsardzība Latvijas Republikā (1919–1923). In: Latvijas mākslas un mākslas vēstures likteņgaitas. Rīga 2001, 23.–33. lpp.
- ⁴ PĀRPUCE, Latvijas Valsts politika, 83. lpp.; PĒTERSONS, Kultūras mantojuma aizsardzība, 23. lpp.
- ⁵ ANTONS BIRKERTS. Muižu konfiskācija un Latvijas vēsture. In: Latvijas Strādnieku, Kareivju un Bezzemnieku Deputātu Padomes un Vidzemes Zemes Padomes Ziņotājs, 12.(25).12.1917., 4. lpp.
- ⁶ Antona Birkerta nepublicētās grāmatas “No Jaunās strāvas līdz sociālismam” manuskripta fragmenti [latv. val.], 1957. Latvijas Nacionālā bibliotēka, Rīga, RXA 356-279, 291.–298. lp.
- ⁷ Instrukcijas pilnvarniekiem, Latvijas Pagaidu valdības Izglītības ministrijas (turpmāk – IM) ģenerālpilnvarnieka kultūras vērtību aizsardzības lietās Latvijā (turpmāk – ģp.) Artura Štāla sūtījums Valmieras apriņķa pilnvarniekam kultūras vērtību aizsardzības lietās (turpmāk – p.) Alfredam Volfam (*Wolff*) [latv. val.], 22.12.1919. Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, Rīga (turpmāk – LNA LVVA), 1632-2-922, 41.–42. lp.
- ⁸ V[ILIS] PAUGE (Izglītības nodaļas vadītājs). Visām Valmieras apriņķa pagastu Izpildu Komitejām: [rikojums]. In: Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens, 25.03.1919., 3. lpp.
- ⁹ Vietējā dzīve. Bibliotēka, lasītava un avižu galds. In: Valmieras Apriņķa Strādnieku un Bezzemnieku Padomes Biļetens, 04.03.1919., 4. lpp.

- ¹⁰ IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM Arhīvu-bibliotēku-muzeju nodaļai (turpmāk – ABMN) [latv. val.], 20.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 71. lpp. 15 muižas: Urgas, Ķieģeļu, Pociema, Lizdēnu, Dikļu, Ozolu, Mazbrenģuļu, Mazstraupes, Sēļu, Svētciema, Bauņu, Mujānu, Šķirstiņu, Braslavas, Liepupes.
- ¹¹ Valmieras apr. p. A. Volfa pārskats par Valmieras rajonu, iesniegts ģp. A. Štālam [latv. val.], 25.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 63. lpp.; KRAMAGABALS [FRĪDRIHA VEINBERGA pseid.]. Valmiera. Reakcijas triumfs. In: Sociāldemokrāts, 29.02.1920., 2. lpp.
- ¹² Kārlis Vilhelms Bankins (1874–1942), Valmieras apr. un pilsētas komandants (05.–08.1919).
- ¹³ Ernests Brastiņš (1892–1941), Valmieras apr. un pilsētas komandanta adjutants (05.–08.1919).
- ¹⁴ JĀNIS CĪRULIS. Mūzikanta piezīmes. [Kanāda] 1961, 62. lpp. Umurgas pagastā dzimušā latviešu diriģenta, komponista un mūzikas pedagoga Jāņa Cīruļa (1897–1962) atmiņas. Viņš no 1918. līdz 1920. gadam dzīvoja Valmierā un draudzējās ar brāļiem Brastiņiem.
- ¹⁵ IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM Arhīvu-bibliotēku nodaļai (turpmāk – ABN) [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lpp.; J. Meldera vēstule IM Vispārējam departamentam sakarā ar Igaunijas ārlietu ministra Birka paskaidrojumu Valkas šķīrējtiesas sēdē [latv. val.], 17.07.1920. LNA LVVA, 1632-2-926, 22.–23. lpp.
- ¹⁶ IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lpp.; IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ABMN [latv. val.], 20.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 72. lpp.
- ¹⁷ Dikļu draudzes mācītāja Augusta Šeiermaņa (*Scheierman*) lūgums Valmieras apr. komandantam [latv. val.], 15.07.1919. LNA LVVA, 1632-2-922, 1. lpp.; Pavēle Valmieras apriņķa komandantūrai. Noraksts [latv. val.], 24.07.1919. LNA LVVA, Ibidem, 2. lpp.
- ¹⁸ IM ABN vadītāja Kārļa Strauberga pārskats par nodaļas darbību līdz 1920. gada 31. martam [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 141. lpp.
- ¹⁹ IM Valkas, Cēsu un Valmieras apr. p. Jāņa Strauberga pārskats par bibliotēkām un muzejiem Vidzemes Ziemeļu apriņķos [latv. val.], 17.08.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 1.–2. lpp.
- ²⁰ Arturs Štāls (1897–1951), IM ģenerālpilnvarnieks (10.1919.–04.1920.).
- ²¹ Marija Šmite (dz. Jēgere, 1872–1950), vācu valodas skolotāja, profesora Pētera Šmita (1869–1938) pirmā sieva.
- ²² IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lpp.
- ²³ IM ABMN vadītāja K. Strauberga rīkojums Valmieras apr. p. Arvidam Brastiņam [latv. val.], 06.09.1919. LNA LVVA, 1632-2-922, 4. lpp.
- ²⁴ CĪRULIS, Mūzikanta piezīmes, 54.–55., 65. lpp.
- ²⁵ IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 145. lpp.
- ²⁶ IM Valmieras apr. p. A. Brastiņa vēstule Valmieras Valsts krātuves pārzinim [Otvartam] Lapsam [latv. val.], 12.09.1919. LNA LVVA, 1632-2-928, 3. lpp.
- ²⁷ IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ABMN [latv. val.], 20.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 71. lpp.
- ²⁸ – A [pseud.]. Valmiera. Bibliotēku lietas. In: Sociāldemokrāts, 04.12.1919., 2. lpp.; – RA [pseud.]. Valmiera. Monarhista notiesāšana par grāmatu zādzību. In: Sociāldemokrāts, 29.04.1923., 4. lpp.
- ²⁹ IM ABMN Valmieras apr. p. A. Brastiņa lūgumraksts Valmieras apr. agrārkomisijai [latv. val.], 09.1919. LNA LVVA, 1632-2-928, 1. lpp.; IM Valmieras apr. p. A. Brastiņa lūgumraksts Valmieras apr. agrārkomisijai [latv. val.], 19.09.1919., Ibidem, 9. lpp.
- ³⁰ IM Valmieras apr. p. A. Brastiņa pārskats par darbību no 1. sept. līdz 5. nov. 1919. g., iesniegts IM ABMN [latv. val.], 05.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-923, 31.–32. lpp.

- ³¹ A. Volfa IM Valmieras apr. p. aplicība. Noraksts [latv. val.], 20.11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 147. lp.
- ³² IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam. Noraksts [latv. val.], 23.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 1. lp.
- ³³ IM ģp. A. Štāla parakstīta pilnvara A. Volfam [latv. val.], 11.1919. LNA LVVA, 1632-2-925, 136. lp.
- ³⁴ IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam. Noraksts [latv. val.], 23.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-924, 1. lp.; Valmieras apr. p. A. Volfa pārskats par Valmieras rajonu, iesniegts IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 25.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 63. lp.
- ³⁵ Instrukcijas pilnvarniekiem, IM ģp. A. Štāla sūtījums Valmieras apr. p. A. Volfam [latv. val.], 22.12.1919. LNA LVVA, 1632-2-922, 41.–42. lp.; Instrukcijas IM pilnvarniekiem [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-926, 14. lp.; Noteikumi par Valsts bibliotēkai nodoto grāmatu izdošanu viņu īpašniekiem [latv. val.], 1920. LNA LVVA, Ibidem, 15. lp.
- ³⁶ [VOLDEMĀRS] OZOLS (Operatīvās daļas priekšnieks, ģenerālštāba pulkvedis-leitnants). Cirkulārs, 25.11.1919. In: Valdības Vēstnesis, 27.11.1919., 1. lpp.
- ³⁷ IM Augstskolas un zinību departamenta ABMN vadītāja rīkojums p. A. Volfam Valmierā [latv. val.], 12.1919. LNA LVVA, 1632-2-922, 39. lp.
- ³⁸ IM Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 26.01.1920. LNA LVVA, 1632-2-924, 14. lp.
- ³⁹ IM p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 04.02.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 43. lp.
- ⁴⁰ IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.
- ⁴¹ IM Valmieras apr. p. A. Volfa lūgumraksts Valmieras apr. valsts zemju inspektoram [latv. val.], 24.02.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 47. lp.
- ⁴² IM p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 28.02.1920. LNA LVVA, 1632-2-924, 106. lp.
- ⁴³ [Apkārtraksts] [latv. val.], 06.1920. LNA LVVA, 1632-2-927, 60. lp.
- ⁴⁴ Valmieras apr. p. A. Volfa pārskats par Valmieras rajonu, iesniegts IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 25.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 63. lp.
- ⁴⁵ Valmieras raj. p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 11.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-924, 93. lp.
- ⁴⁶ Valmieras raj. p. A. Volfa paskaidrojums pie ziņojuma IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 21.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-924, 92. lp.; Valmieras apr. p. A. Volfa pārskats par Valmieras raj., iesniegts IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 25.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 63. lp.
- ⁴⁷ Valmieras raj. p. A. Volfa paskaidrojums pie ziņojuma IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 21.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-924, 92. lp.
- ⁴⁸ Valmieras apr. p. A. Volfa ziņojums IM ģp. A. Štālam [latv. val.], 16.03.1920. LNA LVVA, 1632-2-928, 55. lp.
- ⁴⁹ IM ģp. A. Štāla pārskats par kultūras vērtību aizsardzības darbiem Vidzemē un Latgalē, iesniegts IM ABN [latv. val.], 1920. LNA LVVA, 1632-2-171, 146. lp.; IM Vispārējā departamenta ABN vadītāja A. Štāla rīkojums Valmieras raj. p. A. Volfam [latv. val.], 17.05.1920. LNA LVVA, 1632-2-922, 75. lp.

SUMMARY

The cultural value of manor houses is a vital and intrinsic component of Latvia's history. Although insufficiently studied and explored, they provide an essential source of historical research. From the contemporary perspective, it is vital to treat manor houses not only as monuments of architecture and art, but also as the centres of communities' spiritual life.

At the beginning of the 20th century, the manor houses of Valmiera district had accumulated a considerable amount of items with particular cultural value – libraries, artwork and nature-related specimen collections, etc. Numerous manors of the district suffered considerably during the Revolution of 1905, in the years of the World War I (1914–1918), during the Independence War (1918–1920), and were also affected by the Agrarian Reform (1920–1937) resulting in the destruction of many valuable collections kept in the manor houses.

In 1919 and 1920, manors of the Valmiera district were entangled in various complicated developments: for a short period of time the Estonian military units were stationed there, the representatives of the military authorities of the Latvian Army took up a residence afterwards, followed by the superintendents of the Ministry of Agriculture of Latvian Temporary Government, and then by the authorized commissioners-protectors of cultural values subordinated to the Ministry of Education. Their attitude towards manors' cultural values and treatment thereof was dictated by the pursued ideological, social and political objectives. The main task of the commissioner appointed by the Ministry of Education was to collect information about the cultural values, to preserve them and, if possible, relocate this heritage or move it to Riga. The obtained literature, art and other collections were kept in the Valmiera State Depository and in the premises of the City Park Pavilion. Each of the commissioners was duly instructed on the procedure of gathering information, record keeping and requisition of cultural values, which involved an immense amount of work. Along with the takeover of the personal property subject to escheat and found in the manors, the procedure of returning it to the former owners started.

The first cultural value protection commissioner appointed by the Ministry of Education in Valmiera district was the sculptor Arvīds Brastiņš (1893–1984), succeeded by the local activist Alfrēds Volfs two months later.

In May 1920, the majority of the ownerless cultural values of Valmiera district's manor houses was moved to permanent depositories in museums, archives and libraries of Riga, whereas the Valmiera State Depository and the position of the State commissioner for the protection of cultural values were liquidated. Nevertheless, the protection of cultural values encompassed only 105 manor houses in Valmiera district, according to the information still available in historical sources of the period in question.

The measures for the protection of manor houses in Valmiera district implemented in 1919 and 1920 were of a dynamic nature, however, the actions of the commissioners had no legal basis and therefore the performed work was more of a practical importance. Although the period marked by the activities of the commissioners for the protection of the cultural values of Valmiera district manor houses lasted less than half a year, they managed to save from complete destruction numerous private libraries, archives, various collections and music instruments.